

Bijlagen

Somber over de samenleving?

Een studie naar verschillen in maatschappelijk onbehagen in Nederland

Bram Geurkink
Emily Miltenburg

Inhoud

A	Data	3
B	Bijlagen per hoofdstuk	4
	Bijlage bij hoofdstuk 1	4
	Bijlage bij hoofdstuk 2	5
	Bijlage bij hoofdstuk 3	11
	Bijlage bij hoofdstuk 4	21
	Bijlage bij hoofdstuk 5	24
	Literatuur	30

A Data

In dit rapport maken we gebruik van gegevens die voor het doorlopende SCP-onderzoek Verskil in Nederland zijn verzameld door middel van een enquête die is afgenomen in de periode van november 2019 tot en met mei 2020. Mensen konden de vragenlijst online of schriftelijk invullen. De doelgroep van het onderzoek bestaat uit inwoners van Nederland van 18 jaar en ouder. De steekproef is getrokken en geleverd door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en gestratificeerd naar inkomen en regio (oververtegenwoordiging op het laagste en hoogste inkomensdeciël en een oververtegenwoordiging van inwoners van de provincie Groningen, enkele krimpregio's en enkele grootstedelijke agglomeraties). Het CBS leverde ook een weegfactor op basis van geslacht, leeftijd, huishoudenssamenstelling, migratieachtergrond en sociaaleconomische categorie waarbij ook is gecorrigeerd voor deze oververtegenwoordiging. In totaal hebben 6854 mensen de vragenlijst ingevuld (een respons van 43,1%). Zie de onderzoeksverantwoording bij dit rapport voor verdere informatie over de dataverzameling.¹

¹ Te raadplegen via de SCP-website via www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/verschil-in-nederland-vin.

B Bijlagen per hoofdstuk

Bijlage bij hoofdstuk 1

B.1.1 Achtergronden van Verschil in Nederland (2019/2020)

Tabel B.1.1 Achtergrondkenmerken, 2019/2020 (in gemiddelden en procenten)^a

	gemiddelde / percentage	SD	minimum	maximum	(n)
leeftijd (in jaren)	50,8	17,5	18	101	6854
geslacht (in %)					6854
man	48		0	1	
vrouw	52		0	1	
opleiding (in %)					6793
basisonderwijs, vmbo	28		0	1	
havo, vwo, mbo	27		0	1	
hbo, wo	45		0	1	

a De cijfers in deze tabel zijn ongewogen.

Bron: SCP (ViN'19/'20)

Bijlage bij hoofdstuk 2

B.2.1 Indicatoren van maatschappelijk onbehagen

Tabel B.2.1 toont in de linkerkolom de items zoals opgenomen in de oorspronkelijke operationalisering van maatschappelijk onbehagen door Steenvoorden (2016). Hiervoor zijn gegevens verzameld in het eerste kwartaal van 2012, als onderdeel van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven. De rechterkolom toont de items zoals opgenomen in dit rapport op basis van de gegevens verzameld voor Verschuil in Nederland (ViN) met een meting van in 2019/2020. Bij ViN staan de verkorte namen van de indicatoren tussen haken weergegeven. We gebruiken deze afkortingen namelijk in tabel B.2.3 en B.2.4.

Tabel B.2.1 Variabelen van dimensies van maatschappelijk onbehagen

	Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2012/1 – Steenvoorden (2016)	Verschuil in Nederland 2019/2020 – huidige studie
verlies van vertrouwen in menselijk kunnen	○ We zijn als samenleving steeds beter in staat om grote problemen op te lossen. ○ De risico's van technologische vooruitgang worden onderschat.	○ In Nederland kunnen we grote problemen steeds beter oplossen (<i>beteroplos</i>). ○ De risico's van technologische vooruitgang worden onderschat (<i>risicotech</i>).
verlies van ideologie	○ Het ontbreekt de Nederlandse politiek aan een visie waar het met ons land heen moet.	○ De regering in Nederland heeft een duidelijke visie over waar het met ons land naartoe moet (<i>visiereger</i>).
verlies van politieke macht	○ De politiek in Den Haag heeft te veel macht overgedragen aan Europa. ○ De politiek in Den Haag heeft steeds minder te vertellen over voorzieningen die belangrijk zijn voor burgers.	○ De politiek in Den Haag heeft steeds minder te vertellen over voorzieningen die belangrijk zijn voor burgers (<i>polvoorzien</i>).
verlies van gemeenschapszin	○ Het wordt in Nederland steeds meer ieder voor zich. ○ In ons land gaan de mensen met steeds minder respect met elkaar om.	○ Het wordt in Nederland steeds meer ieder voor zich (<i>iedervoor</i>). ○ In ons land gaan de mensen met steeds minder respect met elkaar om (<i>minderresp</i>).
toenemende sociaal- economische kwetsbaarheid maatschappelijk pessimisme	○ In ons land is er te weinig aandacht voor mensen die het minder hebben. ○ Vindt u dat het over het algemeen de verkeerde kant of de goede kant op gaat in Nederland? ○ Zoals de zaken er nu voor staan is het moeilijk om hoopvol te zijn over de toekomst van de wereld. ○ Voor de meeste mensen in Nederland wordt het leven eerder slechter dan beter.	○ In ons land is er voldoende aandacht voor mensen die het financieel minder hebben (<i>aandfinanc</i>). ○ Vindt u dat het over het algemeen de verkeerde kant of de goede kant op gaat in Nederland? (<i>nlwelkekant</i>). ○ Zoals de zaken er nu voor staan ziet de toekomst er hoopvol uit (<i>hoopvol</i>). ○ Voor de meeste mensen in Nederland wordt het leven eerder slechter dan beter (<i>levennlslecht</i>). ○ Voor de jongere generaties wordt het leven eerder slechter dan beter (<i>jonggenslecht</i>).

Bron: SCP (Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2012/1); SCP (ViN'19/'20)

Er vallen enkele kleine verschillen in de vraagstellingen op. Deze wijzigingen komen onder andere voort uit het testen van vragen op begrijpelijkheid. Ook wordt daarbij gekeken naar de plaatsing van de items in de vragenlijsten, waardoor bij sommige items de vraagstelling is omgedraaid en/of anders is verwoord. Het item 'Zoals de zaken er nu voor staan is het moeilijk om hoopvol te zijn over de toekomst van de wereld' uit 2012, is in de ViN-vragenlijst uit 2019/2020 bijvoorbeeld 'Zoals de zaken er nu voor staan ziet de toekomst er hoopvol uit'. Ook is er bij de ViN-vragenlijst een extra item toegevoegd dat duidt op maatschappelijk pessimisme: 'Voor de jongere generaties wordt het leven eerder slechter dan beter'. Daarnaast zijn er net andere bewoordingen gekozen bij de ViN-items over het oplossen van grote problemen, visie waar het met ons land naartoe gaat en aandacht voor mensen die het minder hebben. Tot slot mist het item 'De politiek in Den Haag heeft te veel macht overgedragen aan Europa' in de ViN-2019/2020-data een van de metingen van verlies van politieke macht.

B.2.2 Het meten van maatschappelijk onbehagen

In dit onderzoek meten we maatschappelijk onbehagen als een combinatie van de items zoals ontwikkeld door Steenvoorden (2016). Dit zijn items die onbehagen meten om zo alle zes aspecten van maatschappelijk onbehagen zoals door ons geconceptualiseerd te operationaliseren.² In tabel B.2.2 staat een schaal waarbij alle items gecombineerd worden in een factor. Voor de factoranalyses maken we gebruik van *confirmatory factor analyses* met *full-information maximum likelihood* schattingen in Mplus. De resultaten laten zien dat de schaal op deze manier niet goed *fit*. De fitindicatoren van dit model blijken niet voldoende te zijn om te concluderen dat het een valide construct van maatschappelijk onbehagen meet (RMSEA > 0,06; CFI < 0,950).³

In dit model, in eerdere modellen en in exploratieve analyses op de items die we hier gebruiken, blijken twee items voortdurend slecht te laden op de uiteindelijke schaal (bv. < 0,3 in tabel B.2.2). De items 'De risico's van technologische vooruitgang worden onderschat' (*risicotech*) en 'De politiek in Den Haag heeft steeds minder te vertellen over voorzieningen die belangrijk zijn voor burgers' (*polvoorzien*) blijken voortdurend een slechte lading te hebben op de factor maatschappelijk onbehagen. Voor het eerste item hebben we nog het item 'In Nederland kunnen we grote problemen steeds beter oplossen' om het verlies van vertrouwen in menselijk kunnen te vatten. Voor het verlies van politieke macht hebben we in de uiteindelijke schaalvorming geen item meegenomen. Het kan zijn dat deze opvatting over macht van de politiek niet goed laadt, omdat het in deze bewoording ook een ideologische opvatting is, en minder goed de dimensie vat van machteloosheid van de overheid om verbeteringen aan te brengen. Robuustheidsanalyses waarin we een dergelijk item wel hebben meegenomen, leiden niet tot substantieel andere uitkomsten. We hadden, gebaseerd op het onderzoek van Steenvoorden, verwacht dat deze twee items onderdeel zouden zijn van het gevoel van maatschappelijk onbehagen. Uit de ViN-data blijkt dus echter dat deze niet voldoende samenhangen met de andere items die deze schaal vormen. Daarom hebben we besloten om deze items niet op te nemen in de uiteindelijke schaal van maatschappelijk onbehagen. Het weglaten van deze items leidt tot een model met goede fitindicatoren.

² Om optimaal gebruik te maken van de verdeling van de respondenten over de verschillende antwoordcategorieën bij de vragen is gebruikgemaakt van *full-information maximum likelihood* schattingen. Hoewel Steenvoorden de items als driepuntsschalen opneemt in de uiteindelijke analyses, hebben wij de originele antwoordcategorieën (schaal van 1-5 van helemaal mee oneens - helemaal mee eens en 1-4 duidelijk de verkeerde kant op - duidelijk de goede kant op) intact gelaten voor de constructie van de schaal.

³ Het toevoegen van covarianties tussen enkele items verbetert de *fit* van het model substantieel, maar een goede *fit* wordt ook hiermee niet gevonden.

Gebaseerd op de modificatie-indicatoren en gesteund door theoretische waarschijnlijkheid hebben we ook *error covariances* toegevoegd tussen de items *minderresp* en *iedervoor*, *beteroplos* en *visiereger* en tussen *levensslecht* en *jonggensslecht*. De ladingen van de items geven aan hoeveel ieder item bijdraagt aan de totale score van de schaal, oftewel de mate waarin ieder item overlapt met het geheel van de schaal. Hoewel er geen algemene standaarden zijn om deze ladingen te beoordelen, stellen wij met geen item < 0,4 dat elk item voldoende bijdraagt aan de uiteindelijke schaal. Dit model (zie tabel B.2.3) laat een goede *fit* zien (RMSEA < 0,06; CFI > 0,950); de analyse laat zien dat de items een gemeenschappelijke deler hebben. In tabel B.2.4 zijn de antwoordcategorieën weergegeven voor elk van deze items die in de uiteindelijke schaal van maatschappelijk onbehagen zitten en zijn ook de beschrijvende statistieken van deze items te vinden.

Tabel B.2.2 Factoranalyse met alle items

model fit	FIML
X ²	1660,079
P	0,000
RMSEA	0,074
CFI	0,726
Itemladingen	
<i>minderresp</i>	0,484
<i>iedervoor</i>	0,503
<i>hoopvol</i>	-0,642
<i>levensslecht</i>	0,743
<i>jonggensslecht</i>	0,657
<i>nlwelke kant</i>	-0,727
<i>beteroplos</i>	-0,495
<i>risicotech</i>	0,240
<i>visiereger</i>	-0,436
<i>polvoorzien</i>	0,262
<i>aandfinanc</i>	-0,408
(n) ^a	6746

Tabel B.2.3 Eindmodel: Factoranalyse maatschappelijk onbehagen

model fit	FIML
X ²	158,060
P	0,000
RMSEA	0,029
CFI	0,974
itemladingen	
<i>minderresp</i>	0,408
<i>iedervoor</i>	0,416
<i>hoopvol</i>	-0,693
<i>levensslecht</i>	0,645
<i>jonggensslecht</i>	0,537
<i>nlwelke kant</i>	-0,783
<i>beteroplos</i>	-0,523
<i>visiereger</i>	-0,462
<i>aandfinanc</i>	-0,425
covariances	
<i>minderresp</i> ~~ <i>iedervoor</i>	0,581
<i>levensslecht</i> ~~ <i>jonggensslecht</i>	0,509
<i>beteroplos</i> ~~ <i>visiereger</i>	0,258
(n)	6744

a Het aantal respondenten wijkt af omdat sommige respondenten bij geen van de items een antwoord ingevuld hebben.

Bron: SCP (ViN'19/20)

Tabel B.2.4 Variabelen voor maatschappelijke onbehagen, 2019/2020 (in procenten en aantallen)

afkorting item	vraagstelling	helemaal mee oneens	mee oneens	niet mee eens/ niet mee oneens	mee eens	helemaal mee eens	(n)	% missing ^a
<i>beteroplos</i>	In Nederland kunnen we grote problemen steeds beter oplossen.	7	29	42	20	2	6000	12
<i>visiereger</i>	De regering in Nederland heeft een duidelijke visie over waar het met ons land naartoe moet.	12	36	35	15	1	5941	13
<i>minderresp</i>	In ons land gaan de mensen met steeds minder respect met elkaar om.	1	11	19	51	18	6485	5
<i>iedervoor</i>	Het wordt in Nederland steeds meer ieder voor zich.	1	9	18	53	18	5084	26 ^b
<i>aandfinanc</i>	In ons land is er voldoende aandacht voor mensen die het financieel minder hebben.	8	34	27	27	4	4939	28 ^b
<i>hoopvol</i>	Zoals de zaken er nu voor staan ziet de toekomst er hoopvol uit.	7	26	42	23	2	6201	10
<i>levennlslecht</i>	Voor de meeste mensen in Nederland wordt het leven eerder slechter dan beter.	4	26	32	30	8	6116	11
<i>jonggenslecht</i>	Voor de jongere generaties wordt het leven eerder slechter dan beter.	3	20	27	39	11	6141	10
<i>nlwelkekant</i>	Vindt u dat het over het algemeen de verkeerde kant of de goede kant op gaat in Nederland?	duidelijk de verkeerde kant op	iets meer de verkeerde dan goede kant op	iets meer de goede dan verkeerde kant op	duidelijk de goede kant op	(n)	% missing ^a	
		12	42	38	8	6079	12	

a De percentages zijn berekend op het totaal aantal observaties zonder missende waarden (zoals 'weet niet', 'geen antwoord'). De cijfers in deze tabel zijn ongewogen.

b Het aantal missende waarden bij deze twee items is met (ruim) een kwart aanzienlijk hoger dan bij de andere items. De oorzaak hiervan is dat in de schriftelijke vragenlijst van I&O bij de eerste veldwerkronde twee stellingen ontbraken: 1) het wordt in Nederland steeds meer ieder voor zich; 2) in ons land is er voldoende aandacht voor mensen die het financieel minder hebben. In het tweede deel⁴ van het onderzoek is de schriftelijke vragenlijst hierop aangepast (en in de online versie hebben deze vragen altijd gezeten). We hebben extra controles uitgevoerd om te kijken in hoeverre deze groep die deze items niet voorgelegd heeft gekregen afwijkt, om te kijken of voldaan is aan de assumptie voor *Full Information Maximum Likelihood* (FIML) in Mplus dat de data *missing at random* is. Het niet meenemen van deze groep (die deze twee items niet kreeg, *list wise deletion*) zal tot grotere problemen leiden dan het wel meenemen van de groep en het gebruiken van vergelijkbare items voor het schatten van de latente variabele voor deze groep. We hanteren daarom FIML bij onze schattingen.⁵

Bron: SCP (ViN'19/'20)

⁴ In de eerste steekproef (deel 1) bleek er selectiviteit naar regionale kenmerken te zitten. Daardoor waren sommige regio's en steden niet goed vertegenwoordigd in deze steekproef. Er is een aanvullende steekproef (deel 2) getrokken om dit te corrigeren (zie in de onderzoeksverantwoording § 2.1 Steekproef, te raadplegen via www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/verschil-in-nederland-vin).

⁵ Zie de *Quick guide for using Mplus* (Bowen 2015: 4): 'By default, Mplus uses a Full Information Maximum Likelihood (FIML) estimation approach to handling missing values (if raw data are available and variables are treated as interval level or continuous). A discussion of missing data management is beyond the scope of this guide, but FIML is currently a highly recommended approach (e.g., Enders, C. K., 2010, *Applied missing data analysis*. New York: Guilford Press).'

B.2.3 Vergelijkbaarheid schaal tussen groepen: measurement invariances

Naast het construeren van de maatschappelijk onbehagenschaal wilden we ook vaststellen of de schaal die we hebben gecreëerd vergelijkbaar is tussen verschillende groepen in de samenleving. Om te testen of er sprake is van *measurement invariance* hebben we *multigroup confirmatory factor analysis* toegepast. Er zijn verschillende gradaties van *measurement invariance*, maar de belangrijkste is *scalar invariance*. Het toetsen van *measurement invariance* is belangrijk wanneer we groepvergelijkingen willen maken over de factorscores. Indien een instrument geen *scalar invariance* laat zien, is het mogelijk dat een gemiddeld verschil in factorscores niet voortkomt uit een daadwerkelijk groepsverschil in de latente trek, maar door schaaleigenschappen en samenstelling.

In tabel B.2.5 vergelijken we gemeentetypen, regio's, opleiding, leeftijd, inkomen en partijvoorkeur. We testen de modellen voor *scalar invariance*, maar *full scalar invariance* is een strenge test van *measurement invariance* en verschillende studies laten zien dat *partial scalar invariance* ook voldoende is om steekhoudende vergelijkingen te maken tussen groepsgemiddelden (Steenkamp en Baumgartner 1998). Daarom testen we elk van deze groepen daarop. Dan blijkt dat maatschappelijk onbehagen voor de partijvoorkeuren niet invariant is, maar wel voor alle andere onderzochte groepen. We concluderen dat het vergelijken van factorgemiddelden tussen veel groepen valide is, maar dat we de bij de vergelijkingen in partijvoorkeuren voorzichtig moeten zijn.

Tabel B.2.5 Measurement invariance^{a,b}

	X ²	df	RMSEA	ΔRMSEA	CFI	ΔCFI
<u>gemeentetypologie</u>						
configural invariance	243,257	96	0,030		0,973	
metric invariance	288,576	120	0,029	-0,001	0,969	-0,004
scalar invariance	341,542	144	0,029	0,000	0,964	-0,005
<u>regio's</u>						
configural invariance	245,418	96	0,030		0,973	
metric invariance	269,914	120	0,027	-0,003	0,973	0,000
scalar invariance	317,302	144	0,027	0,000	0,969	-0,004
<u>opleiding</u>						
configural invariance	267,878	96	0,033		0,968	
metric invariance	296,103	120	0,030	-0,003	0,967	-0,001
scalar invariance	423,245	144	0,034	0,004	0,948	-0,019
partial scalar invariance	342,908	139	0,030	0,000	0,962	-0,005
<u>leeftijdsgroepen</u>						
configural invariance	328,210	144	0,034		0,968	
metric invariance	387,575	184	0,031	-0,003	0,965	-0,003
scalar invariance	515,206	224	0,034	0,003	0,950	-0,015
partial scalar invariance	449,035	218	0,031	0,000	0,960	-0,005
<u>inkomensgroepen</u>						
configural invariance	358,544	144	0,037		0,964	
metric invariance	405,156	184	0,033	-0,004	0,963	-0,001
scalar invariance	608,245	224	0,039	0,006	0,936	-0,030
partial scalar invariance	498,834	217	0,034	0,001	0,953	-0,010
<u>partijvoorkeur</u>						
configural invariance	568,083	336	0,040		0,957	
metric invariance	717,326	440	0,038	-0,002	0,949	-0,008
scalar invariance	1119,840	544	0,049	0,011	0,893	-0,050
partial scalar invariance	893,211	531	0,039	0,001	0,933	-0,016

a Wij hanteren een maximale modelverslechtering van 0,010 voor de CFI en een toename van 0,015 van de RMSEA.

b Voor de *partial scalar invariance* zijn de intercepts losgelaten die in de modificeringanalyses sterk afweken.

Bron: SCP (ViN'19/'20)

Bijlage bij hoofdstuk 3

B.3.1 Beschrijving politiek-maatschappelijk kwesties en lineaire relatie met maatschappelijk onbehagen

Tabel B.3.1 Beschrijvende statistiek politiek-maatschappelijke kwesties, 2019/2020 (in gemiddelden, aantallen en procenten)^a

Waar zou u uzelf plaatsen?	gemid- delde ^b	SD	(n)	% mis- sing
Sommige mensen vinden dat de overheid meer verantwoordelijk moet zijn om ervoor te zorgen dat iedereen krijgt wat hij nodig heeft (bij cijfer 1). Anderen vinden dat mensen meer verantwoordelijkheid moeten nemen om voor zichzelf te zorgen (bij cijfer 10).	5,7	2,4	6466	6
Sommige mensen vinden dat de Europese eenwording nog verder zou moeten gaan (bij cijfer 1). Anderen vinden dat de Europese eenwording al te ver is gegaan (bij cijfer 10).	5,7	2,7	5975	13
Sommigen vinden dat allochtonen in Nederland moeten kunnen leven met behoud van de eigen cultuur (bij cijfer 1). Anderen vinden dat zij zich geheel moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur (bij cijfer 10). ^c	6,6	2,4	6561	4
Sommige mensen vinden dat de verschillen in inkomens in ons land kleiner moeten worden (bij cijfer 1). Anderen vinden dat ze groter moeten worden (bij cijfer 10).	4,0	2,1	6340	7
Er is in Nederland discussie over de vraag in hoeverre we maatregelen moeten nemen om klimaatverandering een halt toe te roepen . Sommige mensen vinden dat Nederland in vergelijking met andere landen te weinig doet om klimaatverandering tegen te gaan (bij cijfer 1), anderen vinden dat Nederland te veel doet (bij cijfer 10). ^d	5,5	2,8	6340	7

a De cijfers in deze tabel zijn ongewogen.

b Het gemiddelde is berekend op het totaal aantal observaties zonder missende waarden (zoals 'weet niet', 'geen antwoord').

c In de originele vraagstelling is het woord 'allochtonen' gebruikt. Deze term is inmiddels achterhaald. We hebben het in de tekst daarom over mensen met een migratieachtergrond, maar laten in de tabellen de oorspronkelijke vraagstelling zien.

d Dit item is omgedraaid voor interpretatiedoeleinden. In de oorspronkelijke vraagstelling loopt het van 'Sommige mensen vinden dat Nederland in vergelijking met andere landen te veel doet om klimaatverandering tegen te gaan (bij cijfer 1), anderen vinden dat Nederland te weinig doet (bij cijfer 10)'.

Bron: SCP (ViN'19/20)

Tabel B.3.2 Bivariate relatie tussen politiek-maatschappelijke kwesties en maatschappelijk onbehagen, 2019/2020 (in regressiecoëfficiënten)^a

politiek-maatschappelijke kwestie	regressiecoëfficiënt
Mensen moeten meer verantwoordelijkheid nemen.	-0,075*
Europese eenwording is al te ver gegaan.	0,108*
Allochtonen in Nederland moeten zich geheel aanpassen aan de Nederlandse cultuur. ^b	0,053*
Verschillen in inkomens in ons land moeten groter worden.	-0,066*
Nederland doet te veel om klimaatverandering tegen te gaan.	0,068*

* = $p < 0,05$

a De effecten zijn gestandaardiseerd.

b In de originele vraagstelling is het woord 'allochtonen' gebruikt. Deze term is inmiddels achterhaald. We hebben het in de tekst daarom over mensen met een migratieachtergrond, maar laten in de tabellen de oorspronkelijke vraagstelling zien.

Bron: SCP (ViN'19/20)

B.3.2 Niet-lineaire relaties tussen politiek-maatschappelijk kwesties en maatschappelijk onbehagen

Om de mogelijke niet-lineaire relatie tussen politiek-maatschappelijk kwesties en maatschappelijk onbehagen in kaart te brengen, hebben we eerst een formele toets gedaan. Hierin hebben we de kwadratische scores van de inhoudelijke onderwerpen in een analyse toegevoegd naast de basisscores. De resultaten zijn te vinden in tabel B.3.3. De resultaten laten zien dat voor elk van de geschatte effecten de kwadratische effecten significant zijn. De basiseffecten zijn negatief, terwijl de kwadratische effecten positief zijn. Dit duidt op een U-vormige relatie tussen de politiek-maatschappelijke kwesties en maatschappelijk onbehagen: de relatie neemt eerst af en dan toe door de positieve kwadratische term.

Tabel B.3.3 Niet-lineaire relaties (in regressiecoëfficiënten)

politiek-maatschappelijke kwestie	lineaire term	kwadratische term	constante
Mensen moeten meer verantwoordelijkheid nemen.	-0,082*	0,005*	0,301*
Europese eenwording is al te ver gegaan.	-0,042*	0,007*	-0,023
Allochtonen in Nederland moeten zich geheel aanpassen aan de Nederlandse cultuur. ^a	-0,086*	0,009*	0,149*
Verschillen in inkomens in ons land moeten groter worden.	-0,090*	0,007*	0,244*
Nederland doet te veel om klimaatverandering tegen te gaan.	-0,104*	0,011*	0,152*

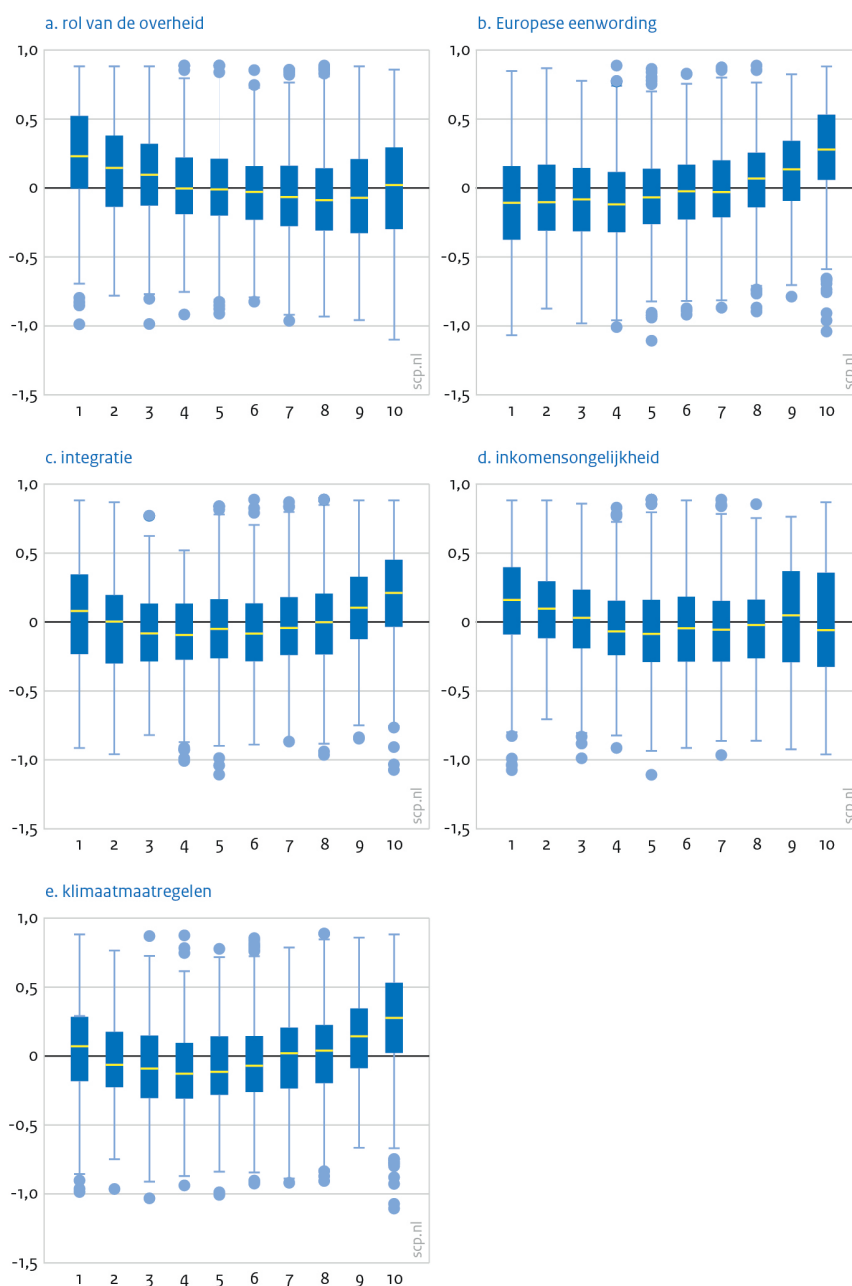
* = $p < 0,05$

a In de originele vraagstelling is het woord 'allochtonen' gebruikt. Deze term is inmiddels achterhaald. We hebben het in de tekst daarom over mensen met een migratieachtergrond, maar laten in de tabellen de oorspronkelijke vraagstelling zien.

Bron: SCP (ViN'19/20)

In lijn met de in de hoofdttekst gepresenteerde illustratieve figuur, laat figuur B.3.1 de relaties tussen maatschappelijk onbehagen en politiek-maatschappelijke kwesties zien. Hierin is de verdeling van maatschappelijk onbehagen voor elke antwoordcategorie binnen de politiek-maatschappelijke kwesties weergegeven. Dit is een exploratieve methode om de relaties in de data inzichtelijk te maken. Deze figuren tonen de U-vorm die formeel getoetst is.

Figuur B.3.1 Verdeling van opvattingen over politiek-maatschappelijke kwesties en maatschappelijk onbehagen, 2019/2020 (in factorscores)^{a,b}

a De cijfers in deze figuren zijn ongewogen.

b Vraagstellingen: a. rol van de overheid: Sommige mensen vinden dat de overheid meer verantwoordelijk moet zijn om ervoor te zorgen dat iedereen krijgt wat hij nodig heeft (bij cijfer 1). Anderen vinden dat mensen meer verantwoordelijkheid moeten nemen om voor zichzelf te zorgen (bij cijfer 10). b. Europese eenwording: Sommige mensen vinden dat de Europese eenwording nog verder zou moeten gaan (bij cijfer 1). Anderen vinden dat de Europese eenwording al te ver is gegaan (bij cijfer 10). c. integratie: Sommigen vinden dat allochtonen in Nederland moeten kunnen leven met behoud van de eigen cultuur (bij cijfer 1). Anderen vinden dat zij zich geheel moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur (bij cijfer 10).⁶ d. Inkomensongelijkheid: Sommige mensen vinden dat de verschillen in inkomens in ons land kleiner moeten worden (bij cijfer 1). Anderen vinden dat ze groter moeten worden (bij cijfer 10). Klimaatmaatregelen: Er is in Nederland discussie over de vraag in hoeverre we maatregelen moeten nemen om klimaatverandering een halt toe te roepen. Sommige mensen vinden dat Nederland in vergelijking met andere landen te weinig doet om klimaatverandering tegen te gaan (bij cijfer 1), anderen vinden dat Nederland te veel doet (bij cijfer 10).

Bron: SCP (ViN'19/'20)

⁶ In de originele vraagstelling is het woord 'allochtonen' gebruikt. Deze term is inmiddels achterhaald. We hebben het in de tekst daarom over mensen met een migratieachtergrond, maar laten in de tabellen de oorspronkelijke vraagstelling zien.

B.3.3 Ideologische profielen in Nederland

B.3.3.1 Beschrijving latente profielanalyse (LPA)

Wij gebruiken vijf stellingen met een intervallschaal en hanteren een latente profielanalyse. Hiermee willen we mensen onderscheiden in verschillende ideologische profielen. We onderscheiden groepen op basis van hun scores op een aantal relevante items (intervalniveau). Het is een verkennende methode waarmee we als het ware ‘verborgen groepen’ willen detecteren, met bepaalde combinaties van houdingen op deze ideologische opvattingen. We hebben vooraf geen verwachtingen van het aantal groepen. We draaien daarom eerst twee tot en met acht latente profielen uit. Op basis van statistische maten en de inhoudelijke interpreteerbaarheid van de profielen nemen we een beslissing over het aantal profielen.

Een selectie van het meest geschikte model kan worden gemaakt op basis van een combinatie van verschillende criteria (Ferguson et al. 2020): de hoogte van de *fit*-statistieken (zoals de aBIC- en BIC-waarden, een significantietoets (hier toegepast: de Vuong Lo-Mendel-Rubin (V-LMR)-test)), de groepsgrootte van de latente profielen en de (inhoudelijke) interpreteerbaarheid van het model.

Tabel B.3.4 Criteria in het bepalen van het aantal profielen^a

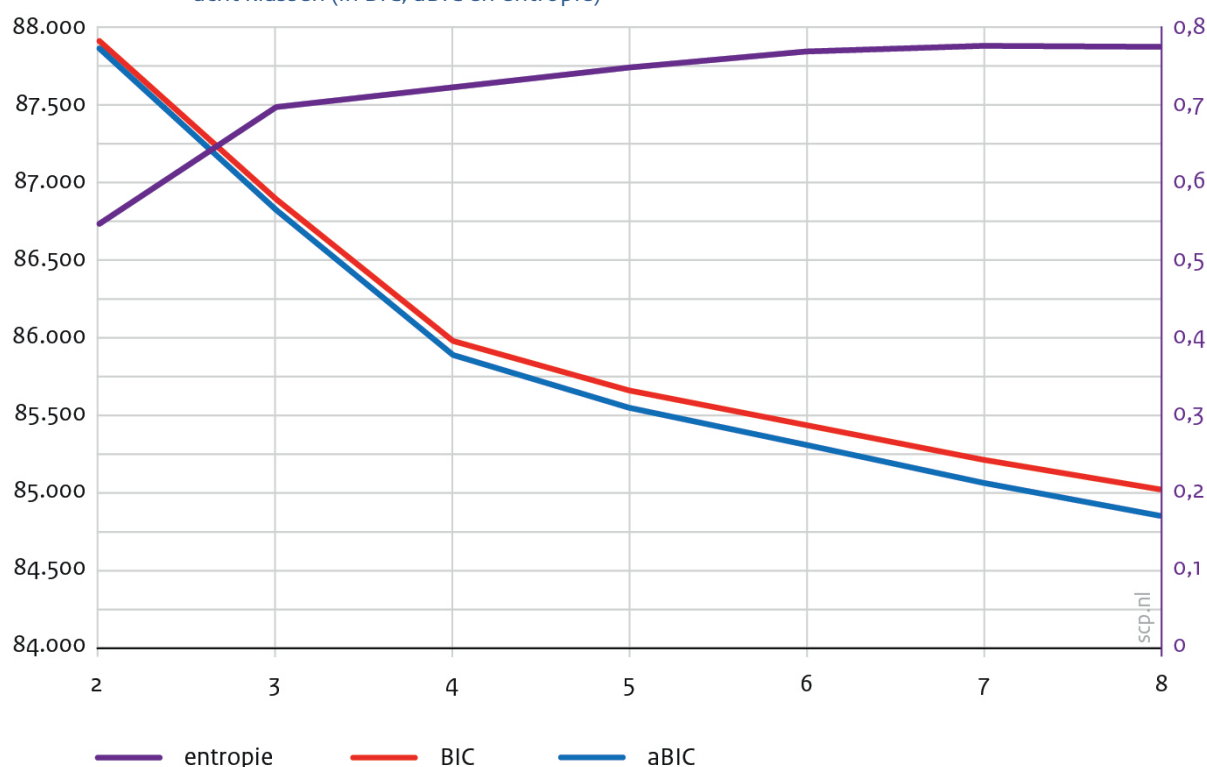
	BIC	aBIC	entropie	p voor V-LMR-test	(n) per profiel									
2	87911,66	87860,81	0,538	0,0445	2668				4092					
3	86893,80	86823,88	0,687	0,0227	1713			653		4393				
4	85979,01	85890,03	0,711	0,0009	796			3886		964		1114		
5	85659,68	85551,64	0,736	0,0015	1004		456		739		3471		1090	
6	85437,39	85310,28	0,757	0,7446	1023		431		3478		99		639 1090	
7	85214,68	85068,50	0,764	0,7093	641		147		908		3464		137 1080 383	
8	85023,04	84857,80	0,763	0,7002	99		987		3230		556		503 32 693 661	

- a Toelichting *fit*-statistieken: Voor BIC (Bayesian information criterion) en aBIC geldt: hoe lager hoe beter. De V-LMR toetst of een oplossing met een bepaald aantal latente profielen significant beter is dan de oplossing met één profiel minder. Als deze toets niet significant is voor een bepaald aantal profielen (dus $p > 0,05$), dan is de oplossing met één profiel minder een optimale oplossing. Entropie geeft aan in hoeverre de latente profielen adequaat van elkaar te scheiden zijn. Dichter bij de waarde 1 is beter; dat betekent dat de profielen beter van elkaar zijn te scheiden. Dichter bij 0 betekent dat de latente profielen onduidelijk zijn.

Bron: SCP (ViN'19/'20)

Op basis van deze criteria werken we in het rapport verder met het model met vijf profielen. De BIC- en aBIC-waarden suggereren acht profielen, de significantietest vijf, de resultaten uit figuur B.3.2 laten een knik zien bij vier profielen. Bij vijf profielen zijn de groepen nog groot genoeg en ook inhoudelijk gaat daar de voorkeur naar uit. Het vijfde profiel met 7% van de respondenten voegt inhoudelijk nog iets toe ten opzichte van de oplossing met vier profielen, maar daarna is de winst in *model fit* steeds kleiner (en dit vormt een profiel met slechts 1% van de respondenten).

Figuur B.3.2 Fitwaarden voor de latente profielanalyse: modelvergelijking voor modellen met 2 tot en met acht klassen (in BIC, aBIC en entropie)

Bron: SCP (ViN'19/'20)

De LPA geeft voor iedere respondent een kans weer om tot een bepaald profiel te behoren. Het is belangrijk om rekening te houden met het gegeven dat de toewijzing tot de profielen is omgeven met een zekere mate van onzekerheid. In tabel B.3.5 is de gemiddelde kans weergegeven dat een respondent uit een bepaalde toegewezen klasse tot die klasse of andere klassen behoort (*class probabilities*).

Tabel B.3.5 Gemiddelde *latent class probabilities* voor toegewezen profiel (rij) naar profiel (kolom)

	1	2	3	4	5
1	0,834	0,048	0,021	0,098	0,000
2	0,054	0,773	0,000	0,166	0,007
3	0,030	0,001	0,853	0,062	0,054
4	0,037	0,053	0,018	0,834	0,059
5	0,000	0,009	0,042	0,115	0,833

Bron: SCP (ViN'19/'20)

B.3.3.2 Beschrijving van opiniestructuren in Nederland

Groep 1: economisch links, cultureel progressief

Deze groep heeft over de hele linie klassiek linkse economische en progressieve opvattingen. De groep bestaat uit ongeveer 15% van de respondenten. Deze groep geeft aan meer verantwoordelijkheid te willen voor de overheid dan voor mensen zelf, is pro-Europese eenwording, eist minder vaak aanpassing aan de Nederlandse cultuur van mensen met een migratieachtergrond, wil vaker het verschil in inkomens verkleind hebben en vindt tot slot vaker dat de overheid meer moet doen om klimaatverandering tegen te gaan, in vergelijking met het gemiddelde.

Groep 2: liberaal, pro-Europa

Deze groep kijkt vooral af van het gemiddelde op de rol van de overheid en Europese eenwording. Ze is voor meer individuele verantwoordelijkheid en minder overheidsinvloed dan gemiddeld. Daarnaast stelt deze groep substantieel minder vaak dan gemiddeld dat Europese eenwording te ver is gegaan; Europese eenwording moet juist nog verder gaan. Over het aanpassen van mensen met een migratieachtergrond aan de Nederlandse cultuur en verschillen in inkomens scoort de groep rond het gemiddelde. Verder vindt ze iets vaker dan gemiddeld dat Nederland meer moet doen om klimaatverandering tegen te gaan. Met ongeveer 7% van de respondenten is dit de kleinste groep die we onderscheiden.

Groep 3: economisch links, cultureel conservatief

Deze groep bestaat uit 11% van de respondenten en hierin is een combinatie van klassiek linkse en rechtse politiek-maatschappelijke houdingen aanwezig. De groep vindt vaker dat de overheid meer verantwoordelijkheid moet nemen, niet mensen. Ze vindt vaker dat Europese eenwording te ver is gegaan en ook geeft deze groep vaker dan gemiddeld aan dat mensen met een migratieachtergrond zich geheel moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur. Ze vindt vaker dan gemiddeld dat verschillen in inkomens verkleind moeten worden en dat Nederland te veel doet om klimaatverandering tegen te gaan.

Groep 4: brede midden

Dit is met afstand de grootste groep die uit onze analyses naar voren komt: de helft (51%) van alle respondenten zit in deze groep. Ze kijkt niet veel af van het gemiddelde bij de inhoudelijke standpunten. De groep geeft iets vaker dan gemiddeld aan dat mensen meer verantwoordelijkheid moeten nemen en dat verschillen in inkomens groter moeten worden.

Groep 5: economisch rechts, cultureel conservatief

Deze groep heeft over de hele linie klassiek rechtse opvattingen. Met 16% van de respondenten is het de een-na-grootste groep, maar wel een stuk kleiner dan de brede middengroep. Ze geeft vaker dan gemiddeld een voorkeur voor meer verantwoordelijkheid voor mensen, vindt dat Europese eenwording te ver is gegaan, dat mensen met een migratieachtergrond zich aan moeten passen aan de Nederlandse cultuur, dat inkomens- en vermogensverschillen groter moeten worden en dat Nederland te veel doet om klimaatverandering tegen te gaan.

B.3.3.3 Achtergronden van opiniestructuren in Nederland

We zoomen in op de achtergronden van deze vijf ideologische profielen. Het is belangrijk te benadrukken dat deze latente profielen zijn afgeleid uit de data; het zijn geen bestaande groepen in de samenleving. Om te kijken hoe achtergrondkenmerken samenhang met ideologische profielen gebruiken we de BCH-methode in Mplus. Deze methode gebruikt gewichten die de meetfouten in classificatie van personen aan profielen weerspiegelen. De methode vergelijkt gewogen gemiddelden/proporities tussen verschillende profielen (Asparouhov en Muthén 2014; Bakk en Vermunt 2016). Aan de hand van deze methode kunnen we bepaalde kenmerken onderling tussen profielen vergelijken. Zo krijgen we een globaal beeld van de achtergronden van de ideologische profielen.

Tabel B.3.6 Ideologische profielen naar achtergrondkenmerken, bivariaat (BCH-methode), 2019/2020 (in gemiddelden en procenten)^{a,b}

	groep 1: economisch links, cultureel progressief	groep 2: liberaal, pro-Europa	groep 3: economisch links, cultureel conservatief	groep 4: brede midden	groep 5: economisch rechts, cultureel conservatief	totaal
geslacht	15	7	11	51	16	100
vrouw	49 ^{2,4}	26 ^{1,3,4,5}	45 ^{2,4}	59 ^{1,2,3,5}	43 ^{2,4}	51
man	51 ^{2,4}	74 ^{1,3,4,5}	55 ^{2,4}	41 ^{1,2,3,5}	57 ^{2,4}	49
leeftijd						
gemiddeld (in jaren)	44,6 ^{2,3,5}	53,4 ^{1,3,4}	57,7 ^{1,2,3,4}	46,4 ^{2,3,5}	56,8 ^{1,4}	49,8
18-24 jaar	15 ^{2,3,5}	6 ^{1,4}	2 ^{1,4}	13 ^{2,3,5}	3 ^{1,4}	10
35-34 jaar	22 ^{2,3,5}	13 ¹	9 ^{1,4}	18 ^{3,5}	10 ^{1,5}	16
35-49 jaar	23	26	18 ⁴	27 ^{3,5}	19 ⁴	24
50-64 jaar	23 ^{3,5}	23 ^{3,5}	35 ^{1,2,4}	24 ^{3,5}	31 ^{1,2,4}	26
65-74 jaar	9 ^{2,3,5}	18 ^{1,4}	22 ^{1,4}	11 ^{2,3,5}	20 ^{1,4}	14
≥ 75 jaar	8 ^{2,3,5}	15 ^{1,4}	14 ^{1,4}	7 ^{2,3,5}	16 ^{5,4}	10
opleiding						
basisonderwijs, vmbo	21 ^{3,5}	18 ^{3,4,5}	53 ^{1,2,4,5}	27 ^{2,3,5}	44 ^{1,2,3,4}	31
havo, vwo, mbo	23 ^{3,4,5}	19 ^{3,4,5}	33 ^{1,2}	31 ^{1,2}	33 ^{1,2}	29
hbo, wo	57 ^{3,4,5}	63 ^{3,4,5}	14 ^{1,2,4,5}	43 ^{1,2,3,5}	23 ^{1,2,3,4}	40
inkomen						
< 10%	11 ^{2,3,4,5}	4 ¹	7 ^{1,5}	7 ^{1,5}	3 ^{1,3,4}	6
10-30%	18 ^{2,3,4}	9 ^{1,3}	29 ^{1,2,4,5}	12 ^{1,3}	14 ³	15
30-50%	19 ³	14 ^{3,5}	28 ^{1,2,4}	18 ³	22 ²	19
50-90%	42 ^{3,4}	48 ³	34 ^{1,2,4,5}	51 ^{1,3}	49 ³	47
90-99%	10 ^{2,3}	22 ^{1,3,4,5}	3 ^{1,2,4,5}	12 ^{2,3}	12 ^{2,3}	11
100%	0 ^{2,4,5}	3 ^{1,3,4,5}	1 ²	1 ^{1,2}	1 ^{1,2}	1
partijvoorkeur						
VVD	1 ^{2,4,5}	29 ^{1,3,4,5}	0 ^{2,4,5}	17 ^{1,2,3}	19 ^{1,2,3}	14
PVV	0 ^{3,5}	3 ^{3,5}	18 ^{1,2,4,5}	2 ^{3,5}	9 ^{1,2,3,4}	5
CDA	5 ^{2,4}	11 ¹	6	8 ¹	7	7
D66	9 ^{2,3,5}	18 ^{1,3,4,5}	1 ^{1,2,4}	8 ^{2,3,5}	1 ^{1,2,4}	7
GL	32 ^{2,3,4,5}	7 ^{1,3,5}	1 ^{1,2,4}	9 ^{1,3,5}	2 ^{1,2,4}	10
SP	6 ^{1,5}	2 ^{2,3}	8 ^{2,4,5}	3 ^{3,5}	1 ^{1,3,4}	4
PvdA	17 ^{2,3,4,5}	8 ^{1,5}	9 ^{1,5}	7 ^{1,5}	3 ^{1,2,3,4}	8
CU	3	6	3	5	3	4
PvdD	6 ^{2,3,5}	2 ¹	2 ^{1,4}	4 ^{3,5}	1 ^{1,4}	3
50PLUS	2 ^{3,5}	3 ^{3,5}	7 ^{1,2,4}	3 ^{3,5}	7 ^{1,2,4}	4
FvD	1 ^{3,5}	1 ^{3,5}	13 ^{1,2,4,5}	2 ^{3,5}	23 ^{1,2,3,4}	6
blanco/niet stemmen	8 ^{2,3}	2 ^{1,3,4,5}	19 ^{1,2,4,5}	9 ^{2,3}	8 ^{2,4}	9
overig/anders	3	1 ^{3,5}	4 ²	2 ⁵	4 ^{2,4}	2
weet het niet	10 ⁴	10 ⁴	11 ⁴	23 ^{1,2,3,5}	14 ⁴	17

a Door afronding tellen percentages niet altijd op tot 100%.

b We hebben geen missende waarden voor geslacht en leeftijd. Bij opleidingsniveau hebben we 0,9% missende waarden en voor inkomen 1,5%. Bij partijvoorkeur gaat het om 9% (wil niet zeggen (4,8%), geen antwoord (1,6%), n.v.t. binnen vragenlijst (2,3%) of meerdere antwoorden aangekruist (0,2%)).

1 Significant verschil met profiel 1 'economisch links, cultureel progressief' op basis van $p < 0,05$, BCH-methode, test van *equality of means*.

2 Significant verschil met profiel 2 'liberaal, pro-Europa' op basis van $p < 0,05$, BCH-methode, test van *equality of means*.

3 Significant verschil met profiel 3 'economisch links, cultureel conservatief' op basis van $p < 0,05$, BCH-methode, test van *equality of means*.

4 Significant verschil met profiel 4 'brede midden' op basis van $p < 0,05$, BCH-methode, test van *equality of means*.

5 Significant verschil met profiel 5 'economisch rechts, cultureel conservatief' op basis van $p < 0,05$, BCH-methode, test van *equality of means*.

Bron: SCP (ViN'19/20)

Uit tabel B.3.6 komen een aantal overeenkomsten en verschillen naar voren die typerend zijn voor de vijf profielen. Hieronder vatten we de belangrijkste overeenkomsten en verschillen samen, waarbij de grote diversiteit wel enigszins versimpeld is.

Groep 1: economische links, cultureel progressief

Bij de achtergronden van deze groep valt op dat mensen substantieel vaker een hbo- of wo-opleiding hebben afgerond en ze vaker in de lagere inkomensgroepen vallen. In vergelijking met andere groepen zitten in deze groep de meeste jonge mensen. Er is vaker een partijvoorkeur voor D66, GroenLinks, SP, PvdA en PvdD. Minder vaak is er voorkeur voor VVD, PVV, CDA, CU, 50PLUS en FvD.

Groep 2: liberaal, pro-Europa

In deze groep zitten substantieel meer mannen dan vrouwen. Mensen in deze groep hebben vaker een hbo- of wo-opleiding afgerond en zitten vaker in de hogere inkomensgroepen. Dit laatste is een onderscheid met groep 1. Ook gaat het minder vaak om jonge mensen en vaker om ouderen in deze groep. Ze geeft vaker aan een voorkeur te hebben voor VVD, CDA, D66 en CU (de huidige coalitiepartijen) en minder vaak een voorkeur te hebben voor alle andere partijen, behalve de PvdA. Verder zijn er binnen deze groep relatief gezien de minste niet-stemmers (ongeveer 2%, tegenover 9% onder alle respondenten).

Groep 3: economisch links, cultureel conservatief

In deze groep zitten minder mensen die een hbo of wo-opleiding hebben afgerond en meer mensen uit de lagere inkomensgroepen. Het is qua gemiddelde leeftijd de oudste groep die we onderscheiden. De partijvoorkeur is sterker voor PVV, SP, PvdA, 50PLUS en FvD, en lager voor alle andere partijen. Ook valt bij deze groep op dat er substantieel meer dan gemiddeld niet-stemmers en blanco stemmers vertegenwoordigd zijn.

Groep 4: brede midden

In deze groep zitten in vergelijking met het gemiddelde iets meer vrouwen dan mannen, iets minder mensen die alleen basisonderwijs of vmbo hebben afgerond, iets meer jongeren en iets minder ouderen. De groep stemt iets vaker dan gemiddeld voor VVD, CDA, D66 en CU en iets minder vaak voor alle andere partijen. Ook is er binnen deze groep een relatief grote groep die aangeeft nog niet te weten welke partij haar voorkeur heeft.

Groep 5: economisch rechts, cultureel conservatief

In deze groep zitten meer mannen dan vrouwen en minder mensen die een hbo- of wo-opleiding hebben afgerond. Het gaat vooral om mensen met een middeninkomen en minder dan gemiddeld om lage inkomens. Jongeren zijn ondervertegenwoordigd, terwijl ouderen in vergelijking met andere groepen oververtegenwoordigd zijn. De groep geeft vaker aan een voorkeur te hebben voor VVD, PVV en 50PLUS, en in het bijzonder een heel stuk vaker voor FvD (23%, ten opzichte van 6% voor alle respondenten).

B.3.3.4 Checks voor lineariteit

We zagen een niet-lineaire relatie tussen de politiek-maatschappelijke kwesties en maatschappelijk onbehagen. We verwachtten dat verschillende groepen op de uitersten van de standpunten zouden zitten. Na het uitsplitsen en toewijzen van de ideologische groepen zouden de niet-lineaire effecten dus in ieder geval deels moeten verdwijnen. Om dit te testen, hebben we voor elke groep de niet-lineaire effecten geschat. Dit is weergegeven in tabel B.3.7. Hoewel de kwadratische effecten voor de meeste relaties minder sterk zijn, vaak niet meer significant, zien we nog wel aanzienlijke significante kwadratische samenhang van klimaat voor de economisch links, cultureel conservatieve groep (3), van aanpassen en inkomensverdeling voor de brede middengroep (4), en voor Europa en klimaat voor de economisch rechts, cultureel conservatieve groep (5). Dit duidt erop dat ook binnen deze groepen nog verschil is in relatie tussen inhoudelijke standpunten en maatschappelijk onbehagen.

Tabel B.3.7 Checks voor lineariteit bij uitgesplitste groepen^a

	rol van de overheid	Europese eenwording	integratie	inkomensongelijkheid	klimaatmaatregelen
groep 1 economisch links, cultureel progressief					
X	-0,052	0,087	-0,046	-0,038	-0,060*
x ²	0,004	-0,010	0,006*	-0,003	0,005
constant	0,125	-0,151*	0,073	0,113*	0,114*
groep 2 liberaal, pro-Europa					
X	-0,109	0,042	-0,040	-0,082*	-0,053
x ²	0,005	-0,017	0,005	0,004	0,006*
constant	0,383	-0,144	-0,133	0,114	-0,059
groep 3 economisch links, cultureel conservatief					
X	-0,047	-0,198	-0,094*	-0,026	-0,131*
x ²	0,004	0,016	0,007*	0,000	0,013*
constant	0,366*	0,761	0,528*	0,353*	0,423*
groep 4 brede midden					
X	-0,042	0,077	-0,057*	-0,084*	-0,077*
x ²	0,001	-0,004	0,006*	0,007*	0,008*
constant	0,168*	-0,330*	0,045	0,175*	0,091*
groep 5 economisch rechts, cultureel conservatief					
x	-0,288*	-1,030*	-0,080*	0,002	-0,088*
x ²	0,017*	0,063*	0,007*	-0,002	0,010*
constant	1,326*	4,222	0,309*	0,186*	0,177*

* = p < 0,05

a Effecten zijn gestandaardiseerd.

Bron: SCP (ViN'19/'20)

B.3.4 Confirmatory factor analysis voor wrijving

Om de verhouding tussen maatschappelijk onbehagen en visies op de maatschappij in kaart te brengen, zijn we geïnteresseerd in de wrijving die Nederlanders zien in de samenleving. Om dat in beeld te brengen, hebben we respondenten gevraagd hoeveel wrijving ze zien tussen bepaalde groepen in de samenleving. We hebben specifiek gevraagd naar de hoeveelheid wrijving die mensen ervaren tussen arm en rijk, ouderen en jongeren, hoog- en laagopgeleiden, mannen en vrouwen, mensen uit en buiten de Randstad, en moslims en niet-moslims. Hiervoor gebruiken we een schaal die loopt van 1 (helemaal geen wrijving) tot 10 (zeer veel wrijving). Omdat we geïnteresseerd zijn in een algemeen ervaren wrijving, voegen we antwoorden op deze items samen met behulp van

confirmatory factor analysis. Deze analyse heeft als doel om een latent construct te vormen dat overkoepelend voortkomt uit onderliggende items. Wanneer we deze analyse doen, blijken de items een coherent overkoepelend construct te vormen (zie tabel B.3.8).

Tabel B.3.8 Factoranalyse voor wrijving^a

model fit	FIML
X ²	132,919
P	0,000
RMSEA	0,049
CFI	0,966
itemladingen	
arm - rijk	0,648
oud - jong	0,754
opleiding	0,754
man - vrouw	0,673
Randstad	0,706
moslim - niet-moslim	0,477
(n)	6546

a We hebben, gebaseerd op de modificatie-indicatoren, een *error covariance* toegevoegd tussen de items arm-rijk en opleiding.

Bron: SCP (ViN'19/'20)

Tabel B.3.9 Relatie tussen visies op samenleving en politiek en maatschappelijk onbehagen, 2019/2020 (in regressiecoëfficiënten)^a

	regressiecoëfficiënt
wrijving in de samenleving	0,088*
sociaal vertrouwen	-0,087*
politiek vertrouwen	-0,192*
ervaren responsiviteit van de politiek	-0,177*

* = $p < 0,05$

a De effecten zijn gestandaardiseerd.

Bron: SCP (ViN'19/'20)

Bijlage bij hoofdstuk 4

B.4.1 Beschrijving variabelen

Voor de variabele **arbeid** hebben we respondenten gevraagd wat hun huidige arbeidssituatie is. We hebben de antwoordcategorieën ingedikt. Ten eerste is er de categorie 'niet-werkend'. Dat kan beteken dat mensen of nooit gewerkt hebben, of op dit moment niet werken en ook niet of zoek zijn. Hieronder vallen *niet* de mensen die gepensioneerd zijn of op dit moment op zoek zijn naar een baan. De categorie 'loondienst' bestaat uit mensen in loondienst die werken bij de overheid, een commercieel bedrijf of bij een bedrijf zonder winst oogmerk. De categorie 'zelfstandige of freelancer' bestaat uit mensen werken als zelfstandige of freelancer, of meewerkend echtgenoot of partner zijn. Tot slot onderscheiden we 'werkzoekenden', mensen met 'pensioen' en mensen die 'student' zijn.

We hebben informatie over de relatieve inkomenspositie van het huishouden en hebben deze **inkomens**variabele geclassificeerd in percentielgroepen. Voor **vermogen** gebruiken we dezelfde percentielgroepen, gebaseerd op de relatieve vermogenspositie van het huishouden. Het totale vermogen bestaat uit alle bezittingen (inclusief vermogen in een huis), minus alle schulden. Voor beide variabelen hebben we mensen in een institutioneel huishouden (bv. verpleegtehuis of inrichtingen) of een huishouden zonder waargenomen inkomen (0,4% van de steekproef) buiten beschouwing gelaten.

Voor de sociale verklaringen hebben we voor **aantal contacten** mensen gevraagd hoe vaak ze contact hebben met familieleden, vrienden, burens en collega's, variërend van 'heb ik niet' (1) tot '1 keer per week of vaker' (6). Indien van toepassing, hebben we de gemiddelde hoeveelheid van elke van deze contacten genomen als indicatie van de hoeveelheid sociale contacten. Voor het **problemen bespreken** hebben we gemeten door te vragen naar het aantal mensen (dat niet inwonend is) waarmee mensen persoonlijke zaken bespraken in de afgelopen zes maanden, variërend van 'met niemand' (1) tot 'met meer dan 5 personen' (5). Voor de variabele **instrumentele steun** hebben we gevraagd of mensen vrienden of familie hebben die 'burgemeester of lid van de Tweede Kamer', 'arts of advocaat', 'directeur commercieel bedrijf > 10 werknemers', 'hoge ambtenaar, bv. gemeentesecretaris' of 'professioneel musicus, artiest, schrijver' zijn. Het totaal aantal antwoorden met 'ja' is opgeteld. De variabele loopt van 0 tot 5.

Voor de communicatievaardigheden hebben we **ICT-vaardigheden** onderzocht door te vragen of mensen op een computer kunnen werken met een tekstverwerkingsprogramma, of ze een programma kunnen installeren en of ze de beveiliging op een computer kunnen regelen. Het aantal keren 'ja' vormt de variabele die we hebben meegenomen in de analyses. De uiteindelijke schaal loopt van 0 tot 3. Voor de **beheersing van de Engelse taal** hebben we gevraagd of mensen de Engelse taal beheersen, variërend van 'nee' (1) tot 'ja, Engels is mijn moedertaal' (8). Deze variabele hebben we ingedikt tot vijf categorieën, variërend van 'nee' tot 'moedertaal'. De variabele loopt van 1 tot 5.

Voor de culturele voorkeuren hebben we gevraagd of mensen het afgelopen jaar **luxe uit eten** zijn geweest in een restaurant voor meer dan 100 euro per persoon, variërend van 'nee' (1) tot 'ja, meer dan 10 keer' (6). Daarnaast hebben we **bezoek aan een klassiek concert, museum of toneelvoorstelling** uitgevraagd, waarvoor we respondenten hebben gevraagd of en hoe vaak ze dit hebben bezocht, variërend van '1 keer per week' (1) tot 'zelden of nooit' (5).

Voor de gezondheidsverklaringen hebben we mensen naar hun **ervaren fysieke gezondheid** gevraagd. Dit deden we met een combinatie van de vraag wat ze zelf van hun gezondheid vinden (van 'uitstekend' (1) tot 'slecht' (5)) en of hun gezondheid hun beperkt bij het traplopen (van 'ja, ernstig' (1) tot 'nee, helemaal niet' (3)). De variabele loopt van 1 tot 5. Voor **zelfbeeld** hebben we twee items samengevoegd. De items 'Ik heb veel zelfvertrouwen' en 'Ik heb een negatief beeld van mijzelf', met antwoordcategorieën op een tienpuntsschaal van 1 'zeer mee eens' tot 10 'zeer mee oneens' zijn samengevoegd tot de variabele zelfbeeld. De variabele loopt van 1 tot 10. Daarbij betekent een hogere score een beter zelfbeeld. Voor de binaire variabele **depressiviteit** hebben we respondenten gevraagd of ze in het afgelopen jaar minstens twee weken achter elkaar erg somber of depressief zijn geweest (1 = 'ja').

Voor **ervaren inclusie in de maatschappij** hebben we respondenten drie items voorgelegd, die samen een coherent construct vormen. De items zijn 'Ik heb het gevoel dat ik er helemaal bij hoor in Nederland', 'Ik heb het gevoel dat ik voor de samenleving evenveel meetel als andere burgers' en 'Ik voel me buiten de Nederlandse samenleving staan'. De schaal loopt van -5,216 tot 2,126 en in tabel B.4.2 is de constructie van de schaal weergegeven. **Zelfplaatsing in de maatschappij** hebben we gemeten door respondenten de volgende stelling voor te leggen: 'Er zijn mensen die eerder tot de onderlaag van onze maatschappij behoren en mensen die eerder tot de bovenlaag behoren. Hiernaast staat een schaal die loopt van de onderlaag (score 0) tot de bovenlaag (score 10). Waar zou u zichzelf op dit moment plaatsen op deze schaal?'

Tabel B.4.1 Bivariate relaties met maatschappelijk onbehagen, 2019/2020 (in regressiecoëfficiënten)

	regressiecoëfficiënt
sociale verklaringen	
aantal contacten	-0,06*
problemen bespreken	-0,03*
instrumentele steun	-0,05*
communicatievaardigheden	
ICT-vaardigheden	-0,03*
beheersing van de Engelse taal	-0,06*
culturele voorkeuren	
luxue uit eten	-0,03*
bezoek klassiek concert, museum, toneel	-0,12*
gezondheid	
ervaren fysieke gezondheid	-0,08*
zelfbeeld	-0,03*
depressiviteit	0,12*
ervaren inclusie en zelfplaatsing in de maatschappij	
ervaren inclusie in de maatschappij	-0,07*
zelfplaatsing in maatschappij	-0,05*

* = $p < 0,05$

Bron: SCP (ViN'19/'20)

Tabel B.4.2 Factoranalyse voor ervaren inclusie in de maatschappij, 2019/2020^{a,b}

model fit ^a	FIML
X ²	0,000
P	0,000
RMSEA	0,000
CFI	1,000
itemladingen	
bijhoren	0,731
meetellen	0,862
buitennl	-0,541
(n)	6752

a Model fit kan niet beoordeeld worden met drie items, vanwege een gebrek aan vrijheidsgraden.

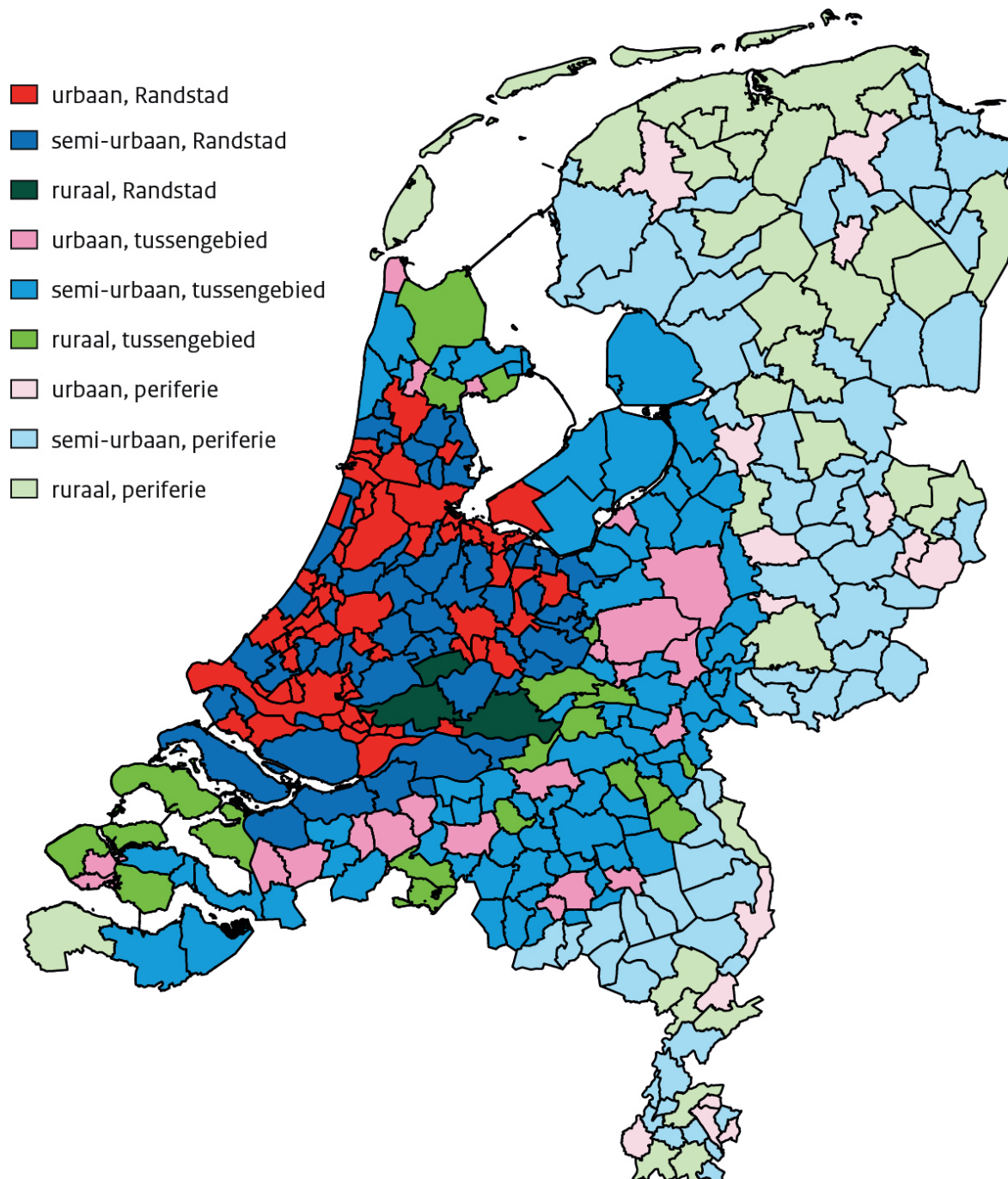
b Bijhoren = 'Ik heb het gevoel dat ik er helemaal bij hoor in Nederland', meetellen = 'Ik heb het gevoel dat ik voor de samenleving evenveel meetel als andere burgers', buitennl = 'Ik voel me buiten de Nederlandse samenleving staan'.

Bron: SCP (ViN'19/'20)

Bijlage bij hoofdstuk 5

B.5.1 Overzicht van indeling van gemeenten in gebiedstypen

Figuur B.5.1 Overzicht geografische indeling van gemeenten naar stedelijkheid en afstand tot de Randstad

Bron: CBS, SCP-bewerking

B.5.2 Geografische verschillen in politiek-maatschappelijke houdingen en verschillen in onbehagen

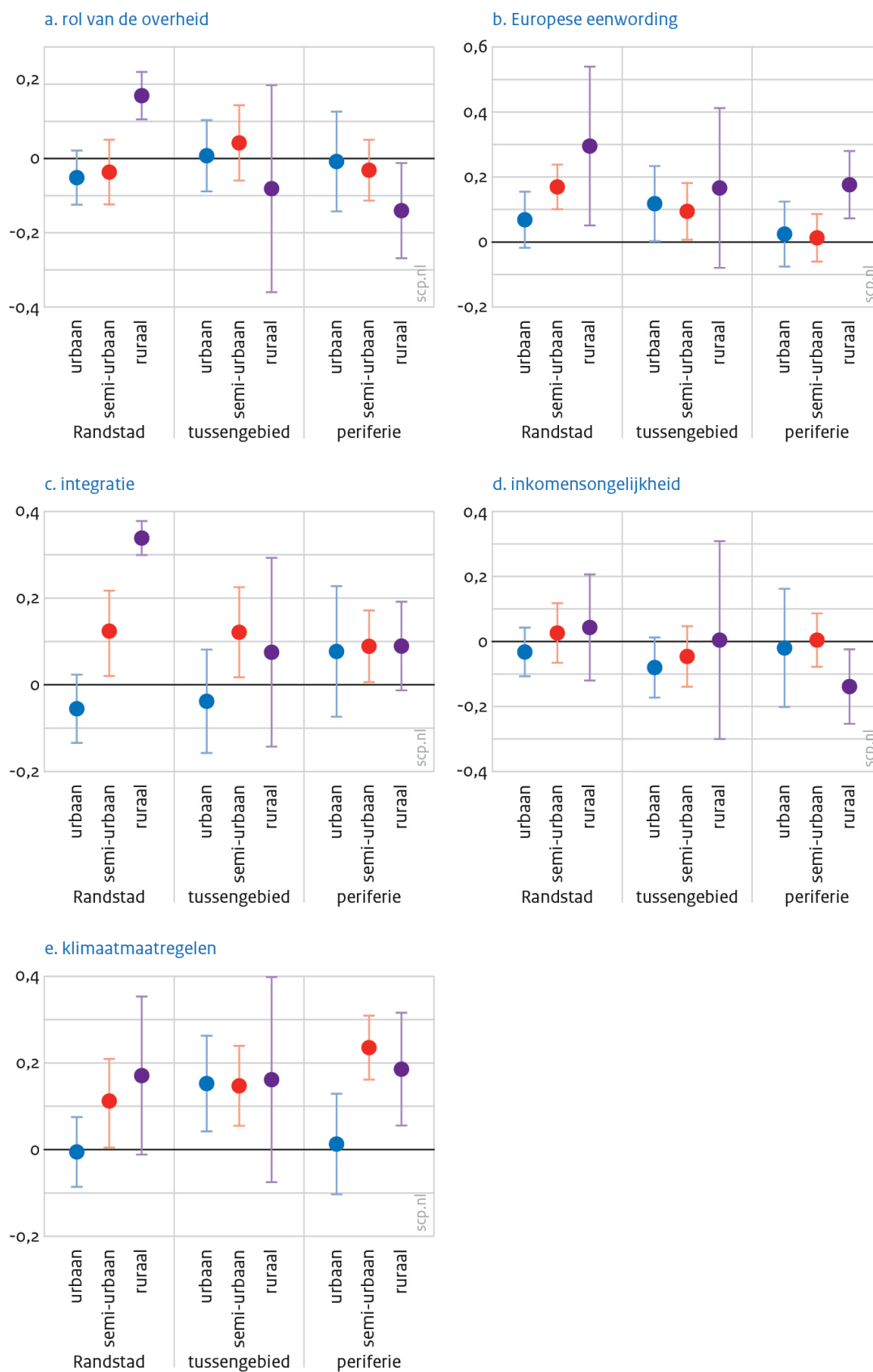
Maatschappelijk onbehagen is een algemeen gevoel van achteruitgang van de samenleving. In hoofdstuk 2 lieten we echter zien dat dit verwant kan zijn aan verschillende concrete, actuele problemen die mensen zien of ervaren. Ook bleek dat de manier waarop onbehagen samenhangt met andere politiek-maatschappelijke houdingen verschilt tussen groepen mensen. Met andere woorden: maatschappelijk onbehagen kent een andere inhoudelijke invulling voor de ene groep vergeleken met de andere groep. In deze bijlage kijken we of dit soort verschillen in de inhoudelijke invulling van onbehagen ook zichtbaar zijn tussen verschillende typen gebieden. Dit zou betekenen dat het adresseren van maatschappelijk onbehagen voor inwoners van het ene gebied andere beleidsimplicaties heeft dan het adresseren van onbehagen in een ander type gebied. Om de geografische verschillen in de mate van onbehagen verder te duiden, kijken we naar verschillen tussen gebieden in hoe onbehagen samenhangt met andere politiek-maatschappelijke opvattingen. Hiervoor gebruiken we dezelfde inhoudelijke opvattingen als in hoofdstuk 2.

Figuur B.5.2 laat de samenhang zien tussen politiek-maatschappelijke houdingen en het type gebied waar mensen wonen. Hierbij hebben we rekening gehouden met achtergrondkenmerken van inwoners. Inwoners van urbane gemeenten in de Randstad en de periferie vinden het minst dat de overheid te veel doet om klimaatverandering tegen te gaan. Bestaand onderzoek stelt dat houdingen over de multiculturele samenleving en Europese integratie samenhangen met stedelijkheid in verschillende Europese landen, en dat deze verschillen in de afgelopen decennia zijn toegenomen in Nederland (Huijsmans et al. 2021; Maxwell 2019). Inwoners van steden in de Randstad en het tussengebied vinden in mindere mate dat mensen met een migratieachtergrond zich geheel moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur. Zij scoren hierop significant lager dan inwoners van de semi-urbane gebieden in de Randstad en het tussengebied. Het verschil met inwoners van de drie perifere gebiedstypen is echter niet statistisch significant. Houdingen over Europese integratie verschillen minder duidelijk tussen de zeven typen gebieden.⁷ Tot slot verschillen inwoners van rurale gemeenten in de periferie nauwelijks van inwoners van andere gebieden als het gaat om inkomenshervreiding en de mate waarin de overheid meer verantwoordelijkheid moet nemen.⁸

⁷ Houdingen over EU-integratie verschillen wel significant tussen inwoners van gemeenten van verschillende stedelijkheidsniveaus, maar hangen niet samen met afstand tot de Randstad. Inwoners van zeer sterk stedelijke gemeenten zijn het meest positief over Europese integratie en inwoners van plattelandsgemeenten zijn het meest negatief. Dit is in lijn met eerder onderzoek in Nederland (zie Huijsmans et al. 2021).

⁸ Ze verschillen alleen van inwoners van semi-urbane gemeenten in het tussengebied als het gaat om de mate waarin de overheid verantwoordelijkheid moet nemen.

Figuur B.5.2 Voorspeld niveau van politiek-maatschappelijke houdingen op basis van stedelijkheid en afstand tot de Randstad, 2019/2020 (in voorspelde gestandaardiseerde waarden)^a

a Voorspeld niveau van politiek-maatschappelijke houdingen met 95% betrouwbaarheidsintervallen.

Bron: SCP (ViN'19/20)

Deze politiek-maatschappelijke houdingen hangen samen met maatschappelijk onbehagen, zoals blijkt uit hoofdstuk 2. Dat kan mogelijk ook een verklaring bieden voor geografische verschillen in maatschappelijk onbehagen. Dit hebben we onderzocht door rekening te houden met de verschillen in politiek-maatschappelijke houdingen tussen inwoners van verschillende gebieden en te kijken wat er dan overblijft van de besproken verschillen in onbehagen. Tabel B.5.1 geeft het verschil in onbehagen weer tussen inwoners van de rurale periferie aan de ene kant, en inwoners van andere typen gebieden aan de andere kant, voor en na rekening te houden met politiek-maatschappelijke houdingen. Als we nog geen rekening houden met politiek-maatschappelijke houdingen, is het gemiddelde niveau van onbehagen significant hoger in de rurale periferie vergeleken met alle andere typen gemeenten. Een uitzondering hierbij zijn de semi-urbane en rurale gemeenten in het tussengebied.

Tabel B.5.1 Voorspeld verschil in maatschappelijk onbehagen tussen verschillende typen gebieden, 2019/2020^a

toegevoegde predictoren voor maatschappelijk onbehagen	geen	rol van de overheid	Europese eenwording	integratie ^b	inkomens- ongelijkheid	klimaat- maatregelen
	B (SE)	B (SE)	B (SE)	B (SE)	B (SE)	B (SE)
urbaan, Randstad	-0,080* (0,020)	-0,080* (0,020)	-0,072* (0,020)	-0,076* (0,019)	-0,067* (0,020)	-0,073* (0,020)
semi-urbaan, Randstad	-0,046* (0,022)	-0,048* (0,022)	-0,042 (0,023)	-0,046* (0,022)	-0,035 (0,022)	-0,045* (0,022)
ruraal, Randstad	-0,102* (0,022)	-0,087* (0,023)	-0,146* (0,025)	-0,112* (0,022)	-0,105* (0,031)	-0,090* (0,025)
urbaan, tussengebied	-0,053* (0,026)	-0,057* (0,024)	-0,057* (0,024)	-0,049* (0,025)	-0,051* (0,024)	-0,059* (0,023)
semi-urbaan, tussengebied	-0,038 (0,021)	-0,031 (0,022)	-0,035 (0,023)	-0,044* (0,021)	-0,043 (0,022)	-0,049* (0,022)
ruraal, tussengebied	-0,012 (0,054)	-0,017 (0,051)	0,004 (0,048)	-0,012 (0,052)	0,010 (0,048)	0,009 (0,047)
urbaan, periferie	-0,105* (0,032)	-0,105* (0,029)	-0,086* (0,031)	-0,104* (0,031)	-0,097* (0,030)	-0,093* (0,030)
semi-urbaan, periferie	-0,050* (0,019)	-0,050* (0,019)	-0,031 (0,020)	-0,057* (0,019)	-0,045* (0,019)	-0,047* (0,020)
effect houding		-0,056* (0,006)	0,077* (0,007)	0,054* (0,007)	-0,060* (0,006)	0,036* (0,007)
non-lineair effect		0,018* (0,006)	0,050* (0,006)	0,040* (0,006)	0,022* (0,006)	0,087* (0,006)
(n)	6515	6214	5759	6299	6107	6105

* = p < 0,05

- a Voorspeld verschil in maatschappelijk onbehagen (+ standaardfout) tussen inwoners van de rurale periferie en alle andere typen gebieden, gecontroleerd voor achtergrondkenmerken, met en zonder rekening te houden met politiek-maatschappelijke houdingen.
- b In de originele vraagstelling is het woord 'allochtonen' gebruikt. Deze term is inmiddels achterhaald. We hebben het in de tekst daarom over mensen met een migratieachtergrond, maar laten in de tabellen de oorspronkelijke vraagstelling zien.

Bron: SCP (ViN'19/20)

We hebben gekeken naar alle typen politiek-maatschappelijke houdingen in aparte modellen, maar focussen ons hier op de houdingen die het sterkst verschillen tussen inwoners van verschillende

gebieden. Hoofdstuk 2 liet zien dat mensen die sterk vinden dat Nederland te weinig doet tegen klimaatverandering – of juist sterk vinden dat Nederland te veel doet – een hoger niveau van maatschappelijk onbehagen ervaren. Als we hier rekening mee houden bij de opvattingen over deze stelling, dan blijven de geografische verschillen in onbehagen zichtbaar.⁹ Houdingen over klimaatmaatregelen bieden dus geen verklaring voor geografische verschillen in onbehagen. Ook als we rekening houden met houdingen over de mate waarin mensen met een migratieachtergrond zich moeten aanpassen, of de mate waarin EU-integratie te ver is gegaan, blijven geografische verschillen in onbehagen zichtbaar.

B.5.3 Lokale contextkenmerken en verschillen in onbehagen

Tabel B.5.2 Resultaten van multilevel regressiemodellen met de effecten van lokale contextkenmerken en de verschillen tussen typen gebieden op maatschappelijk onbehagen, 2019/2020 (in regressiecoëfficiënten)^a

	(1)	(2)	(3)
	B (SE)	B (SE)	B (SE)
urbaan, Randstad	-0,080*** (0,020)	-0,047 (0,024)	-0,065** (0,021)
semi-urbaan, Randstad	-0,046* (0,022)	-0,018 (0,025)	-0,043* (0,022)
ruraal, Randstad	-0,102*** (0,022)	-0,090*** (0,023)	-0,107*** (0,022)
urbaan, tussengebied	-0,053* (0,026)	-0,026 (0,026)	-0,041 (0,025)
semi-urbaan, tussengebied	-0,038 (0,021)	-0,022 (0,023)	-0,038 (0,021)
ruraal, tussengebied	-0,012 (0,054)	-0,010 (0,054)	-0,013 (0,054)
urbaan, periferie	-0,105*** (0,032)	-0,080* (0,032)	-0,092** (0,031)
semi-urbaan, periferie	-0,050** (0,019)	-0,042* (0,019)	-0,047* (0,019)
kenniseconomie		-0,002** (0,001)	
vergrijzing			0,001* (0,001)
(n) individu	6515	6515	6515
(n) gemeente	349	349	349
(n) wijk	1612	1612	1612

* = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$; *** = $p < 0,001$

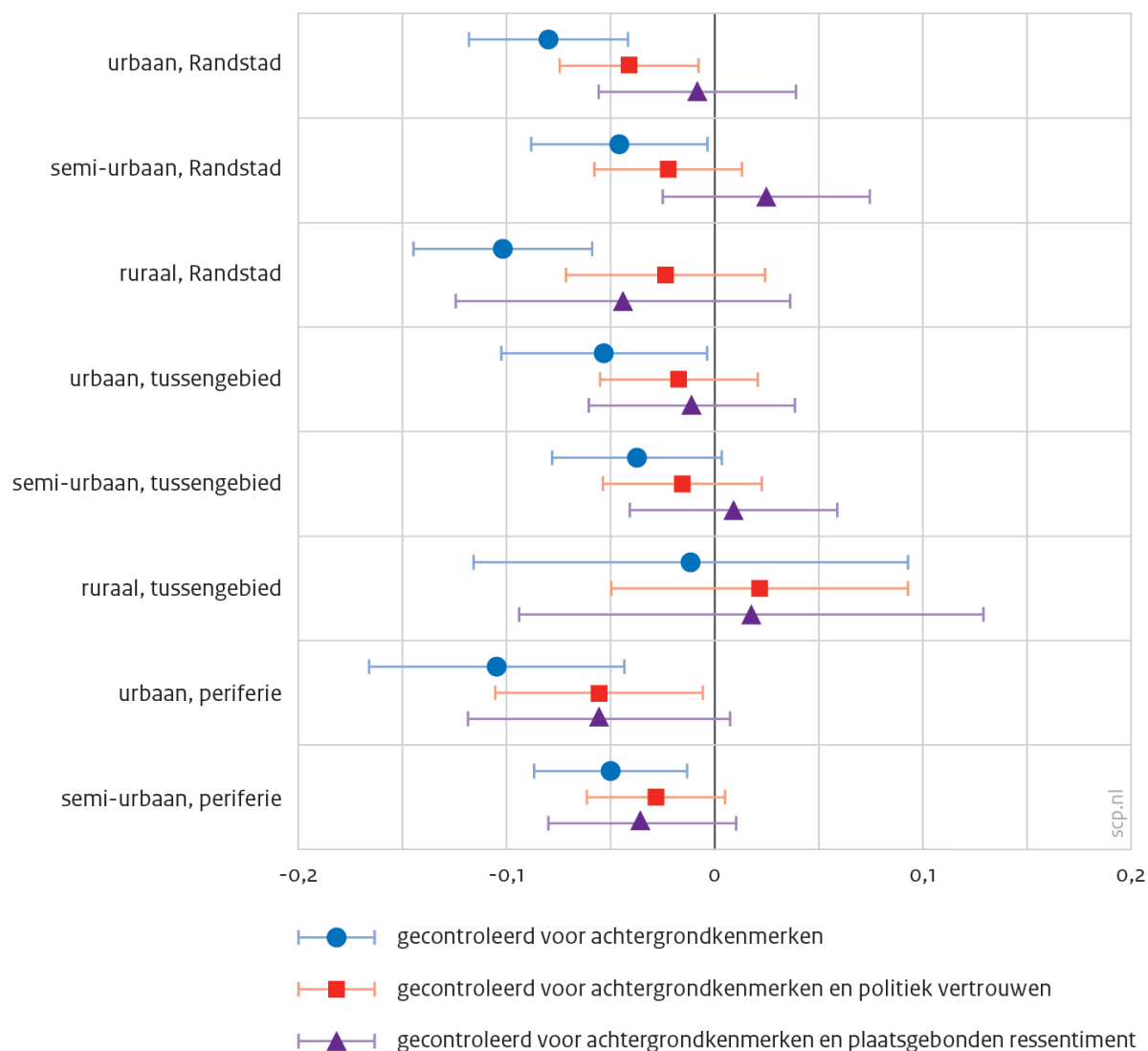
a Alle modellen bevatten individuele achtergrondkenmerken (geslacht, leeftijd, opleiding, huishoudinkomen, sociaal-economische categorie en ervaren gezondheid) als controlevariabelen.

Bron: SCP (ViN'19/'20)

⁹ Dit geldt ook als we er daarnaast rekening mee houden dat de samenhang tussen de houdingen over klimaatmaatregelen en maatschappelijk onbehagen verschilt tussen ideologische groepen.

B.5.4 Plaatsgebonden ressentiment, politiek vertrouwen en verschillen in onbehagen

Figuur B.5.3 Voorspeld verschil in maatschappelijk onbehagen tussen inwoners van de rurale periferie en alle andere typen gebieden, 2019/2020 (in factorscores)^a

- a Voorspeld verschil in maatschappelijk onbehagen (+ 95% betrouwbaarheidsinterval) tussen inwoners van de rurale periferie en alle andere typen gebieden. De zwarte verticale lijn geeft het voorspelde niveau van onbehagen aan in rurale gemeenten in de periferie. Voor ieder ander type gebied is aangegeven hoe het voorspelde niveau van onbehagen verschilt met de rurale periferie. De blauwe cirkel geeft het verschil aan als er alleen rekening wordt gehouden met achtergrondkenmerken van inwoners (geslacht, leeftijd, opleiding, huishoudinkomen, sociaal-economische categorie en ervaren gezondheid). Het rode vierkant geeft aan wat er van dat verschil overblijft als er rekening wordt gehouden met politiek vertrouwen. De paarse driehoek geeft aan wat er overblijft als er rekening wordt gehouden met plaatsgebonden ressentiment.

Bron: SCP (ViN'19/20)

Literatuur

- Asparouhov, T. en B. Muthén (2014). Auxiliary variables in mixture modeling: Using the BCH method in Mplus to estimate a distal outcome model and an arbitrary secondary model. In: *Mplus web notes*, jg. 21, nr. 2, p. 1-22.
- Bakk, Z. en J.K. Vermunt (2016). Robustness of stepwise latent class modeling with continuous distal outcomes. In: *Structural equation modeling: a multidisciplinary journal*, jg. 23, nr. 1, p. 20-31.
- Bowen, N.K. (2015). *Quick guide for using Mplus. Essentials for getting started with Mplus*. Geraadpleegd via global.oup.com/us/companion.websites/9780195367621/pdf/MplusQuickGuide2015.pdf.
- Ferrguson, S.L., E.W.G. Moore en D.M. Hull (2020). Finding latent groups in observed data: A primer on latent profile analysis in Mplus for applied researchers. In: *International Journal of Behavioral Development*, jg. 44, nr. 5, p. 458-468.
- Huijsmans, T., E. Harteveld, W. van der Brug en B. Lancee (2021). Are cities ever more cosmopolitan? Studying trends in urban-rural divergence of cultural attitudes. In: *Political Geography*, jg. 86, art. 102353.
- Maxwell, R. (2019). Cosmopolitan immigration attitudes in large European cities: Contextual or compositional effects? In: *American Political Science Review*, jg. 113, nr. 2, p. 456-474.
- Steenkamp, J.B.E. en H. Baumgartner (1998). Assessing measurement invariance in cross-national consumer research. In: *Journal of consumer research*, jg. 25, nr. 1, p. 78-90.
- Steenvoorden, E. (2016) *Social pessimism. A study of its conceptualization, causes, correlates and consequences*. Den Haag en Amsterdam: Sociaal en Cultureel Planbureau en Universiteit van Amsterdam.